

Вікторія Бондаренко,
 ORCID iD 0000-0002-0549-7664
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри теорії й методики
 дошкільної та початкової освіти
 Миколаївський обласний інститут
 післядипломної педагогічної освіти
 вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
 v.bondarenko@toippro.mk.ua

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В УМОВАХ МИСТЕЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У методичній статті висвітлено причини можливої втрати морально-етичних цінностей особистості. Запропоновано формулу сприйняття цілісної картини світу молодшого учня засобами мистецтва відповідно до концептуальних положень НУШ. Визначено роль емоцій у формуванні школяра та підкреслено явище емоції як цінності, що вимальовується в дитячій біоенергетичній привабливості, її культурному наповненні та внутрішній гармонії. Репрезентовано можливості музичного мистецтва з формування морально та психологічно цінних якостей учня початкової школи. Розкрито особливості впливу образотворчого мистецтва на молодшого школяра та розвиток необхідних компетентностей щодо генерування його світогляду. Проаналізовано роль лялькового театру щодо розвитку морально-етичних якостей, мовленнєвих та соціальних навичок; формування емоційного інтелекту учня початкової школи. Визначено особливості застосування музичного, образотворчого, театрального мистецтв відповідно до діяльнісного підходу. Висвітлено логіку формування ціннісних орієнтацій особистості молодшого школяра в умовах мистецької діяльності.

Ключові слова: емоції; ляльковий театр; мистецька діяльність; музичне мистецтво; образотворче мистецтво; розвиток молодшого школяра; ціннісні орієнтації.

© Бондаренко В. В., 2023

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Непередбачувані та складні реалії сьогодення руйнують основу педагогічного процесу, створену для успішного впровадження Концепції НУШ. Дистанційна та змішана форми навчання обмежують обрії біоенергетичного спілкування педагога з дітьми, призводять до скорочення навчального часу, формалізують та стандартизують педагогічну взаємодію, методичну наповненість уроків. Хоча, відповідно до Концепції Нової української школи, процес навчання має відбуватися в активності

(фізичній, психологічній, інтелектуальній), ініціативності, креативності, тісній взаємодії учня та вчителя (Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, 2016). Це свідчить про те, що організація освітнього процесу зазнає не лише навчальних втрат (соціальна взаємодія, набуття компетентностей, психологічні блоки, що знижують рівень сприйняття інформації ззовні), а й втрачає інструменти формування, прийняття та способи усвідомлення цінностей, що стосуються морально-етичної свідомості.

Навіть більше, освітній процес за умов війни втрачає естетичний складник і

обмежується консолідацією педагогічних зусиль навколо формування життєво практичних навичок (щоденна психологічна адаптація, засвоєння інформації з цивільної оборони, формування національно-патріотичної позиції). Дорослі люди мають змогу зіткнутися з морально-етичними ситуаціями в реальному житті та практикують варіювання поведінки в них. Проте, на жаль, у молодших школярів умови соціальної взаємодії або звузилися до родинних, або є періодично організованими на базі школи (попри те деформованими чи психологічно некомфортними (повітряні тривоги, літання ракет, літаків, квадрокоптерів тощо). Морально-етичні цінності учнів початкової школи не здатні формуватись у сучасних умовах повноцінно, – вони мають вигляд уривчастості, стресовості; намагають усвідомити та прийняти виклики небезпеки; спроб змиритися чи протистояти сучасним умовам життя.

Українська воєнна реальність нівелює спроможність дітей продукувати позитивні почуття, отримувати життєтворчі емоції від прекрасного, заглиблюватись у світ мистецтва. У зв'язку з цим зростає загроза втратити морально-етичні цінності, загальнокультурну грамотність української особистості, комплекс її визначальних сутнісних сил.

На цьому етапі розвитку та руйнації суспільства потрібно зважати на формування особистості через мистецтво, щоб зберегти духовність та культуру української нації.

Актуальність проблеми визначається наявністю суперечностей, що потребують результативного розв'язання, зокрема між:

- важливістю формування ціннісних орієнтацій у структурі особистості молодшого школяра та можливостями молодшого шкільного віку (високий рівень психологічної гнучкості, охоплення декількох сензитивних періодів, сприятливих для якісного набуття базових навичок та світоглядних

позицій, домінування емоційного сприйняття навколишнього світу над раціональним);

- вимогами суспільства до вдосконалення процесу формування морально ціннісної особистості та реальним станом його здійснення у початковій школі;
- значними можливостями умов мистецької діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій особистості учня початкової школи та нерозробленістю відповідних методичних рекомендацій.

Уважаємо доцільним використати цей період розвитку особистості у формуванні ціннісних орієнтацій як серцевини світогляду молодшого школяра через інтенсифікацію впливу мистецтва та розбудову освітнього процесу в рамках компетентнісного та діяльнісного підходів.

Формулювання мети статті і завдань.

Мета публікації – визначити методичні аспекти формування особистості молодшого школяра в умовах мистецької діяльності.

Завдання:

1. Висвітлити особливості формування соціальних навичок та ціннісних орієнтацій особистості молодшого школяра.
2. Визначити можливості музичного мистецтва щодо формування ціннісних орієнтацій особистості учня початкової школи.
3. Репрезентувати особливості впливу образотворчого мистецтва на емоційний розвиток молодшого школяра.
4. Окреслити роль театрального мистецтва у процесі формування соціально-комунікативних навичок, емоційного інтелекту та ціннісних установок учня початкових класів.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблему формування особистості та її художніх навичок за допомогою мистецтва вивчали О. В. Лисевич, Л. М. Ліхницька, О. М. Піддубна, О. А. Половіна, О. П. Рудницька.

Дослідження психологів Л. С. Вигоцького, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна підтверджують, що в процесі сприймання творів мистецтва відбувається активізація всіх рецепторів, зміна фізіологічних та біологічних ритмів організму (активізується вся сенсорна система людини).

Варіант комплексного підходу до навчання та розвитку поданий у накових роботах О. О. Апраксіної, Н. О. Ветлугіної: коли без оволодіння навичками музичного мистецтва неможливе повноцінне засвоєння естетичних критеріїв музики, автори обґрунтовують необхідність удосконалення естетичного виховання засобами музичного мистецтва.

Головним, на думку Б. В. Астаф'єва, у формуванні світогляду дитини є розширення її інтонаційно-образного багажу, занурення у світ музики та розвиток стійкого інтересу до музичного мистецтва як частини навколишнього життя. Ефективність засобів музичного мистецтва в процесі розвитку мовленнєвих навичок дитини підкреслюють науковці О. М. Козій, С. В. Цимбал-Слатвінська. Провідну роль музики у процесі соціалізації особистості визначають П. М. Волошин та Т. В. Скорик.

Роль музичного мистецтва в організації пізнавальної діяльності молодших школярів розглядає С. В. Куркіна; вивчають педагогічний потенціал арттерапевтичного впливу музичного мистецтва на особистість А. В. Бондаренко, Е. К. Куцин; ефективність засобів музичного мистецтва у формуванні художньо-образного сприймання учнів початкової школи виокремлює О. С. Аліксійчук.

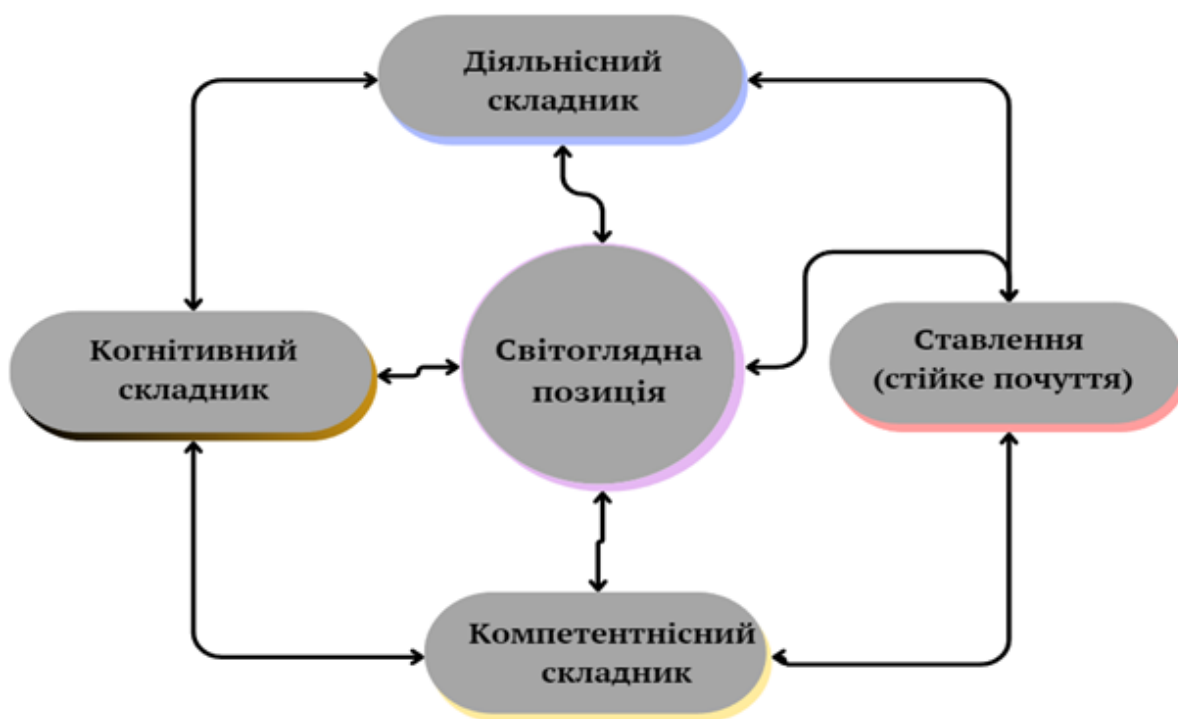
Уплив образотворчого мистецтва на естетичний розвиток особистості проаналізували К. Б. Головенько, Л. М. Гринчук, А. С. Чихурський, І. В. Войтюк та І. В. Дмитрієва: розглядають у своїх працях образотворче мистецтво як засіб корекційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва обґрунтовують у своїй праці

Т. О. Близнюк, І. І. Демченко, М. О. Пічкур.

Використання засобів лялькового театру в естетичному вихованні школярів вивчала Б. В. Чуприна; у процесі подолання комунікативних труднощів – Т. Н. Караманенко, А. І. Кравченко, І. І. Смирнова; як засіб корекції в роботі з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку – Т. Н. Зелінська; у формуванні творчої особистості – Н. В. Пилипенко, Л. В. Любчак.

Формування особистості молодшого школяра полягає в його соціальному розвитку, набутті соціального досвіду, що дозволяє обирати комфортні варіанти взаємодії з однолітками та вчителями. У побудові соціальних відносин дитина молодшого шкільного віку, пристосовуючись до різних ситуацій, набуває вміння психологічної гнучкості, засвоює правила спілкування, вчиться дружити, домовлятися. Така діяльність часто призводить до надмірних хвилювань, невдалих спроб соціальної взаємодії, появи страхів, сором'язливості, невпевненості у власних силах, установки на невдачу, бажання усамітнюватися. За умови недосформованості або ж повної несформованості соціально-комунікативних навичок особистість поступово втрачає ще зовсім хитку основу ціннісних орієнтацій, адже нестача комунікативної практики спричинює забуття поведінкових «можна» – «не можна», зрештою десоціалізацію. Для збереження та розвитку соціально-комунікативних навичок, вибудовування системи ціннісних орієнтацій дитини молодшого шкільного віку вважаємо актуальною та ефективною таку форму освітньої діяльності, коли виховання та навчання є рівноцінними та охоплюють: знання з етики, естетики, різних видів мистецтва; діяльнісний підхід під час оволодіння матеріалом; якість засвоєння матеріалу; внутрішнє переосмислення чотирьох складників діяльнісного підходу для вироблення ставлення до матеріалу, що вивчають. Тобто сприйняття цілісної картини світу під впливом мистецтва має здійснюватися за схемою, що репрезентована на рисунку 1.

Рисунок 1. Схема сприйняття цілісної картини світу молодшого школяра під впливом мистецтва

Джерело: складено самостійно

Усі чотири компоненти діяльнісного підходу в умовах мистецької діяльності працюють на формування світоглядної позиції молодшого школяра.

Поведінка молодшого школяра в цій формі освітньої діяльності пов'язана з оволодінням необхідними вміннями та базується на знаннях про події і явища навколишньої дійсності, виявляється в активній свідомій діяльності, скеровується усвідомленими мотивами та цілями, зорієнтована на оточення та є соціально зумовленою. Визначальною характеристикою сформованості морально-етичних цінностей дитини, на думку І. Д. Беха, є вчинок (свідома дія), під час якого здійснюється акт морального самовизначення (Бех І. Д., 2009). Адже дитина стверджується у своєму ставленні до інших, до себе, суспільства в цілому, природи. У поведінці учень виявляє важливі вміння здійснювати моральний вибір, приймати рішення, відчувати необхідність контактів із прекрасним.

У різних життєвих ситуаціях діяльність є важливим критерієм розвинено-

сті індивідуальних якостей школяра, що ілюструють результат його навченості та вихованості (де, за науковими поглядами Д. Гудінга, Дж. Ленкса, етика є реальною поведінкою (практика діяльності), а мораль спирається на фундаментальні принципи, що регулюють, контролюють поведінку молодшого школяра (теоретичне підґрунтя етичної діяльності), освіченості (Гудінг Д., Ленкс Дж., 2008). Поведінка та світогляд дитини взаємопов'язані між собою: поведінка стає досвідом, формуючи світогляд; світоглядні установки (цінності) корегують поведінку, створюючи безрозривне коло розвитку та ціннісного зростання дитини. Формувати поведінку, що охоплює соціально-комунікативні навички та ціннісні орієнтації особистості молодшого школяра, найлегше засобами мистецтва, оскільки світ фантазій, що відображений у мистецтві, цікавий дитині на психоінтелектуальному рівні, та близький як такий, у якому вона живе.

На уроках музичного та образотворчого мистецтва застосовують засоби мис-

тецтва, що є інструментами розгортання художньо-естетичної діяльності та сприяють цілісному формуванню особистості молодшого учня.

Нерозуміння та недооцінювання значення навчальних дисциплін мистецької освітньої галузі спричинює спрощене або поверхове вивчення художньо-естетичного матеріалу, обмежує широкий діапазон педагогічних завдань технологічним аналізом засобів художньої виразності, розчиняє сутність впливу мистецтва на внутрішній світ особистості молодшого школяра.

Процеси художнього пізнання часто перевантажені словесно-пояснювальними уточненнями змісту мистецького твору, аби донести до дитячої душі масштабність художньої ідеї. Це суперечить положенню про довготривалий вплив мистецтва на людину, адже художні твори не прямо діють на становлення особистості, а стимулюють глибоко індивідуальний процес сприйняття, власного розуміння, виникнення суто особистої емоції та спонукають до незалежного емоційно-інтелектуального аналізу твору мистецтва, а отже формування автономного світогляду. Емоції мають іншу сутність та значення – вони особливі своєю безкорисливістю, катарсичністю, духовністю, красою. Завдяки таким особливостям мистецтво здійснює свої функції розвитку дитячої особистості – стає як носієм, так і прискорювачем розвитку високої духовної культури (Рудницька О. П., 2005).

Окрім художніх емоцій, у структурі пізнавальних процесів молодшого школяра, зауважує Л. М. Масол, варто підсилювати роль механізмів інтуїції, асоціативного та продуктивного мислення щодо діяльності в сучасних умовах навколишньої дійсності, тому й освітні процеси доцільно спрямовувати на розвиток творчих потенцій, співвідносних із соціокультурними реаліями (Масол Л. М., 2019).

Проте в діяльності освітнього середовища значно домінує педагогічна практика, скерована на формування раціональних механізмів мислення, тоді як емоційно-образне світосприйняття перебуває в тіні дидактики.

Молодшому школяреві потрібно доз-

волити самостійно відчувати, продукувати та спрямовувати емоції не на вчительський твір-роз'яснення щодо музичного твору, картини, театральної дії, а на сам витвір креативної діяльності. У цьому полягає жива дія мистецтва на дитину, що виховуватиме морально цінну особистість.

Емоційний супровід процесу оволодіння мистецтвом та формування морально-етичних цінностей молодшого школяра охоплює:

- переживання задоволення, веселощів, піднесення, подиву, захоплення;
- переживання смутку, жаху, розпачу, зневіри, журби, злості, болю, сум'яття, занепокоєння, страху, тривоги;
- амбівалентність (суперечливість): відчуття пригнічення навіть у разі, коли дитина спостерігає ззовні позитивні явища у формах мистецтва.

Емоції, що пробуджуються в молодшого школяра під впливом мистецтва, помітні не лише через експресію (зовнішнє вираження), а й створюють моральне відлуння та формують ціннісні орієнтації. Дослідження Г. Бенеша доводять, що здатність людини до переживання під дією мистецтва може зростати, поширюватися та поглиблюватися (установлюється тісний зв'язок із власними переживаннями) (Бенеш Г., 2007).

Чуттєвий досвід становить систему мотиваційно-ціннісних і емоційно-вольових психічних процесів та характеризується культурою почуттів (своєрідні правила організації внутрішнього світу) маленької особистості. Роль емоцій є вирішальною у побудові особистості молодшого школяра. Як зазначає М. Й. Варій, завдяки емоційній здатності відбувається керування поведінкою, задоволення власних потреб, відображення об'єктивних явищ та формування ставлення до них (Варій М. Й., 2008); сигналізування про користь або шкоду для організму явища чи стимулу (позначення їх знаком «+» (позитивним), чи «-» (негативним) ще до того, як відбудеться їх усвідомлення, здійсниться логічна оцінка, ре-

алізуються наміри. Окрім того, що дитина виявляє емоції як реакції на події, вона має внутрішню потребу емоціонувати (збагачуватися новими враженнями), коли відчуває дефіцит переживань та прагне продукувати стійкі почуття. Емоція є і цінністю, що вимальовується в енергетичній привабливості, культурній насиченості особистості, її внутрішній гармонійності. Від емоцій-цінностей великою мірою залежить соціально-комунікативна взаємодія молодших школярів із довкіллям, оточенням, ровесниками, формування їхніх ціннісних установок.

Педагогічний процес є обмеженим у культурологічному аспекті. Інтеграція мистецтв має художньо-оглядовий характер та націлена на розвиток елементарного рівня мистецьких компетентностей, оскільки: по-перше, скорочений час для мистецької діяльності на уроці; по-друге, навички з музичного мистецтва (виконання вокальних творів, слухання музики різних жанрів, вивчення нотної грамоти та розвиток музичного слуху тощо), що відіграють основоположну роль в емоційному розвитку, збагаченні чуттєвого досвіду молодшого школяра, не розвиваються; по-третє, уміння з образотворчого мистецтва набувають форм елементарних недеталізованих зображень, уривчастості вивільнення психоемоційних переживань (дитина не встигає заглибитись у художньо-творчий процес, психологічно розвантажитися, пофантазувати, вимріяти задум, позбутися негативних емоцій, заспокоїтися). Якщо молодший школяр не мав змоги звільнитися від накопичення різноманітних емоцій або витіснити негативні емоції позитивними, то він стає гіперактивним, агресивним, пасивним, фрустраційним. Це згодом призведе до виявів девіантної поведінки, отже, до морально-етичної та культурно-ціннісної загибелі особистості, хоча кожен вид мистецтва у своєму індивідуальному вираженні здатний здійснювати арттерапевтичний вплив на дитину.

Формування ціннісних орієнтацій молодшого школяра засобами музичного мистецтва.

Музичне мистецтво порушує душев-

ну рівновагу навіть людини з раціональною установкою на життя та визначається демократичністю й унікальною здатністю проникати у внутрішній світ особистості з наймолодшого віку.

Молодшим школярам музичне мистецтво розкриває можливості досягнути весь спектр людських емоцій. Під час прослуховування твору (будь-якого жанру) почуття виникають мимовільно. Звуки, мелодія породжують емоції, змінюючи фізіологічні процеси, гормональний фон, пульс та ритми діяльності внутрішніх органів.

Міжорний та мажорний лади музики впливають на настрій, спонукають до діяльності чи пасивності дитину. Завдання педагога в ході добирання матеріалу полягає в тому, аби засоби музичної виразності (звуковедення, співоче дихання, динаміка, тембр (інструменту чи голосу), фразування, музична форма, емоційне наповнення твору), репертуар для співу та слухання музики, ритмічна та ігрова діяльність, гра на дитячих інструментах (візуалізація образів музики та передача їх під час виконавської діяльності голосом, рухами, пластикою) відповідали віковій категорії учнів початкової школи. На початковому етапі вивчення музичного мистецтва матеріал (твір, доцільний для співу чи слухання) має бути доступний, щоб зацікавити дитину, згенерувати емоцію, адже не кожна дитина з огляду на родинне виховання та спадковість, одразу хотітиме виконувати всі педагогічно-музичні настанови. Наприклад, під час вивчення національно-патріотичної пісні краще спочатку запропонувати учням сучасний матеріал чи новітню обробку народні пісні. Для розвитку емоційності та спостережливості учня ефективним методом є паузи споглядання та вслуховування, що допомагають відчути радість, здивування, зацікавлюють (Половіна О., 2021).

Під час співу необхідно звертати увагу школярів на характер відтворення звуку. Для учнів початкової школи доцільним є використання прийомів: *legato* (суцільний спів звуків один за одним, характерний для ліричних пісень), *non legato* (спів кожного звуку окремо), *staccato* (щоразу нова атака для утворення звуку, характерна для

виконання рухливих та жартівливих пісень). Глибоке хвилювання, акцентування на необхідному слові (фразі) передають прийомом звуковедення *non legato*. Енергія в голосі залежить від співочого дихання, чого також необхідно навчати в початковій школі, адже ця техніка, спрямована на голосоутворення, є корисною не лише для осягання основ музичної грамоти, а й для вироблення дикції та приборкання психофізіологічного стресу.

Необхідним процесом під час вивчення музичного мистецтва, на думку С. В. Цимбал-Слатвінської, О. М. Козій, є застосування вправ із розвитку дихання, голосу та артикуляції, що відпрацьовують правильність діафрагмального дихання, тривалість видиху, силу та поступовість. Поєднання вправ для розвитку дихання з руховими вправами та мовленнєвими фразами, використання співу вокалізів, експресивно забарвлених вигуків (мінорного або мажорного забарвлення) розвиває дикцію та чистомовлення (Цимбал-Слатвінська С. В., Козій О. М., 2021).

Важливим компонентом співу є динаміка, що відображає ступінь гучності виконання. Динамічними фарбами, актуальними для використання у початковій школі, є *pianissimo* (дуже тихо), *piano* (тихо), *mezzo forte* (не дуже голосно), *forte* (голосно), *fortissimo* (дуже голосно). Для творів сумного характеру доречно тихе звучання, для урочистих і пафосних – голосне, одухотворене. Тембральне багатство голосу притаманне кожній дитині. Роботу над музичним твором під час уроку доречно побудувати так, щоб кожен учень спробував проспівати індивідуально своїм тембром, а потім підлаштуватися під ансамбль та зазвучати в унісон з іншими учнями, одночасно передати емоційний стан, відобразити внутрішні емоції. Дотримання музичної форми сприяє втіленню ідейно-емоційного змісту музики у вибраному творі. Щоб молодші школярі зуміли відчути характер пісні, ідею, глибокі почуття, бажано розділити пісню на частини та відтворити кожну з них максимально наближено до еталонних форм музичної виразності. Важливо провести фразування (засіб музичної ви-

разності, що являє собою художньо-сміслову виділення музичних фраз у процесі виконання через розмежування періодів) музичного твору, відокремити одну думку від іншої, виділити головне в мотиві, фразі, реченні, визначити центральну та кульмінаційну думки, виділити ключові слова в кожній фразі, змусити рухатися музичну мову. Це зумовить послідовне розкриття музично-поетичного змісту твору та сприятиме глибшому засвоєнню теми пісні, розумінню її змісту, глибокому сприйняттю її цілісного аналізу. Добір репертуару на морально-етичну, національно-патріотичну, родинно-побутову, соціально значущу тематику (дружба, вірність, співпраця, любов до тварин, рослин, захоплення різними варіантами краси природи, пір року тощо), мелодія та текст, дотримання форм музичної виразності, гармонійна співпраця в колективі, емоційне оформлення всього процесу оволодіння музичним твором, культура поведінки спілкування на уроці закладатимуть фундамент для розвитку та формування ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Хоча матеріальна основа музики, на думку С. В. Кулікової, є сукупністю артикуляційно-акустичних характеристик та може бути осягнута за такими параметрами, як ритм, темп, динаміка, тембр, зовнішні характеристики твору, останні не можуть передати феномен художнього образу. Він виникає у свідомості дитини-виконавця або слухача тоді, коли до вказаних параметрів учень під'єднує уяву, волю, почуття і настрої, що додають яскравих фарб звуковому тлу. Емоції, асоціації, образи, пробуджені мелодією та текстом, є міцним духовним каркасом музичного образу (Кулікова С. В., 2021).

Музика виконує функцію соціалізації молодшого школяра та відображає морально-естетичний вплив на його особистість. Емоційна сутність твору є стимулом для розкриття експресії почуттів, розвитку емпатійності. Взаємодія з музичним мистецтвом сприяє розвитку уяви та мислення, формує світосприйняття, з усією глибиною і точністю передає почуття, які можна оформити словесно. Унікальність

музичного мистецтва полягає в тому, що воно змушує слухача відчувати красу, переосмислювати особисті враження, створювати спілкування на рефлексивному рівні з самим собою. Набуття естетичного досвіду виконавця пісні, мелодії зумовлює зародження розуміння світосприйняття від першої особи множини «ми», що здійснює вплив на формування власного «я». Дитина оволодіває суспільно-моральними цінностями завдяки музичним творам, що поступово оформлюються в надбання власного досвіду. Ставлення до загальнолюдського досвіду допомагає вибудувати індивідуальну соціальну позицію молодшого школяра, усвідомити моральні зв'язки з людьми та діяти відповідно до ціннісних орієнтацій. Виконуючи правила художньої культури (що стає внутрішньою сутністю, світом естетики), дитина змінює себе, підлаштовуючись до соціальних правил існування: у родині, школі, у спілкуванні з друзями, сусідами, розширює та збагачує світовідчуття. Для молодших школярів музичне мистецтво, як і образотворче, є панацеєю, що очищує негативні хвилювання.

Розуміючи колосальний вплив музики на людину, учитель музичного мистецтва спроможний надавати молодшому школяреві психологічну допомогу в разі апатії, збудження, депресії, гіперактивності тощо. Застосовувати метод ритмотерапії, що тісно пов'язаний із ритмом природи, вважає доцільним Т. В. Скорик. Практики ритмотерапії дозволяють дитині тренуватися, перебуваючи в різних соціальних ролях, задовольняти комунікативні бажання, збагачувати естетичний смак. Під час виконання рухів, міміки, жестів молодший школяр засвоює ролі, прийнятні в соціумі типи поведінки, розширює діапазон поведінкових стратегій, соціально-комунікативних способів взаємодії зі світом та іншими людьми (Скорик Т. В., 2012).

Уплив образотворчого мистецтва на розвиток молодшого школяра.

Педагогічна наука визнає виховну спроможність народної творчості, що емоційно захоплює учнів, спонукає до художнього сприйняття, сприяє генеруванню естетичних смаків та суджень. Ознайом-

лення молодших школярів із творами образотворчого мистецтва пробуджує в них перші уявлення про рідний край (формує патріотичні почуття), потяг до прекрасних зразків навколишнього світу. Майстерність образотворення поєднує в собі живопис, графіку, скульптуру та транслює дійсність у наочних і візуальних образах. Твори образотворчого мистецтва естетично передають думки, внутрішні хвилювання, душевні сум'яття, зразки стосунків між людьми, утілюють нові ідеї й уявлення.

Образотворче мистецтво завбачує не стільки уніфіковане, скільки суб'єктивне сприйняття, але в мультимодальній формі (інформація з твору сприймається єдиним пучком відчуттів від одночасної дії декількох емоцій). У цьому полягає багатство та достоїнства образотворчого мистецтва. Твори образотворчого мистецтва відіграють значну роль у розвитку художньо-творчих навичок, уяви, ініціативи, естетичного смаку та індивідуальних творчих уподобань молодших школярів (Ковальов О., 2006).

Дія живописних творів на формування особистості молодшого школяра має свої специфічні особливості, пов'язані з організацією художньо-естетичного процесу. Образотворче мистецтво є елементом мистецької та художньо-естетичної освіти, від якої залежить рівень культури та поведінки молодшого школяра. Формуємо такі загальнокультурні компетентності учня: творчі, пізнавальні, світоглядно-ціннісні, соціально-комунікативні та компетентність навчання впродовж життя (Рисунок 2). Оволодіння компетентнісними вміннями є основою естетичного виховання, що забезпечується під час взаємодії з творами художнього мистецтва, із процесом їхнього створення, надання форм, відчуття матеріалу.

У рамках оволодіння компетентностями, що формуються під впливом образотворчого мистецтва, пріоритетними напрямками діяльності визначаємо:

- генерування навичок творчого саморозвитку;
- застосування ігрової технології, інтерактивної технології, проєк-

тних технологій, технології відкритих запитань, технології особистісно орієнтованого навчання, проблемно-пошукової діяльності;

- добір відповідних методів реалізації творчих потенцій дитини під час пошуку, аналізу, відтворення та створення інформації художнього та мистецького змісту;
- застосування інновацій, нетрадиційних і альтернативних технік під час виконання творчих робіт учнів.

Відповідно до вказаних технологій, за допомогою яких реалізується діяльнісний підхід в образотворчому мистецтві, доцільно урізноманітнювати творчу діяльність молодших школярів, об'єднуючи їх у пари, групи. У колективній співпраці учні знаходять конструктивне вирішення пошуково-проблемних ситуацій, творчі роботи стають ціліснішими та досконалішими, особливо, якщо кожна дитина малює той елемент у груповій картині, що в неї виходить найкраще. Спільна фантазія щодо виготовлення творчого виробу також не має

меж: вибудовується ланцюжок нескінченних фантазій, що супроводжуються приємною емоційною атмосферою та внутрішньою рівновагою. Корисним педагогічним елементом під час рефлексії є відтворення емоцій та вражень від креативної взаємодії у вигляді художніх образів чи виробів, на площині чи в просторі (створюються несподівані за змістом творчі продукти). Психологічний самоаналіз указаного формату залишає в досвіді дитини когнітивний баланс, емоційне піднесення, радість від соціально-комунікативної співпраці.

Відчуття особливостей художнього мистецтва дає поштовх до поглиблення та розширення загального розвитку молодшого школяра, формує в нього здорову моральну основу, повагу до праці, любов до людей, гуманне ставлення до природи, бажання зрозуміти філософську сутність предметів, пізнати свій внутрішній світ. Дитина, що навчилася міркувати в деталях та одночасно усвідомлювати життя на землі в глобальному вимірі та чуттєво, діятиме в рамках моральних основ і відповідно до етичних норм.

Рисунок 2. Компетентності, що формують під впливом образотворчого мистецтва

Джерело: складено самостійно

Уплив театрального мистецтва на формування молодшого школяра.

Ляльковий театр – веселий, захопливий вид мистецтва, що формує соціально-комунікативні навички та ціннісні орієнтації особистості молодшого школяра. Це найкоротший шлях до емоційної розкритості дитини, поступового позбавлення її від психологічних затисків, стимулювання художньої уяви, здатності до образного й вільного сприйняття навколишнього світу через гру, фантазування, творчість, театралізовану діяльність, занурення у світ взаємовідносин іграшок.

Особливість лялькового театру полягає в тому, що молодший школяр, навіть якщо він занадто сором'язливий, усе одно погоджується на театралізовану співпрацю. Для нього це додаткова можливість самореалізуватися, будучи при цьому в тіні, за лаштунками, що допомагає легше впоратися зі страхом та невпевненістю. Діяльність у ляльковому театрі впливає на психологічну сферу дітей, що за типами нервової системи є здебільшого меланхоліками та флегматиками. Мотивація до навчальної, мистецько-демонстраційної діяльності у молодших школярів вищевказаних двох категорій досить низька. Педагогові початкової школи нелегко створити скарбничку мотиваційних прийомів щодо спонукальної діяльності меланхоліків та флегматиків. Проте саме театралізована діяльність є захопливою грою, у якій перебування з іграшками та маніпуляція ними є невимушеним природним процесом для дитини, що заспокоює та врівноважує емоції, спонукає до соціально-комунікативної співпраці, сприяє набуттю практичних навичок спілкування та етичної поведінки з однокласниками, відкриває додаткові горизонти для зародження дружніх стосунків, збагачує духовний світ.

Емоційний баланс створює умови для розкриття навчально-виховних та творчих потенцій молодших школярів, безперешкодної інтелектуальної діяльності. За допомогою театралізованої діяльності діти навчаються поважати чужу думку, бути

толерантними, спілкуватися, розвивають власне грамотне мовлення, усувають мовленнєві дефекти. Перебуваючи щоразу в нових ролях, звикають аналізувати, порівнювати, співпереживати; розвивають естетичний смак, уяву, пам'ять, гнучкість голосових м'язів та моторику рук. Крім того, театралізована діяльність у ляльковому театрі забезпечує одночасно роботу та розвиток правої і лівої півкуль мозку та мозочку. Цей вид мистецтва генерує універсальну здатність молодшого школяра до всіх видів навчальної та духовної діяльності, його емоційний інтелект.

Емоційний інтелект (ЕІ) І. В. Чекановська означає «як здатність людини пізнавати себе, сприймати емоції інших людей, удало комунікувати з ними, контролювати вияв своїх почуттів, бажань, які максимально активізуються в разі кризової життєвої ситуації, налаштувати систему дружніх і відкритих взаємин із навколишнім світом, уникати згубного впливу стресу» (Чекановська І., 2021).

Ми розділяємо погляд на сутність цього визначення ЕІ, але є сенс уточнення щодо активізації почуттів і бажань у кризових життєвих ситуаціях. Уплив емоційного інтелекту стосується не тільки почуттєвої діяльності особистості під час кризи, а й у періоди, коли дитина експресивно реагує на будь-який подразник (як позитивний, так і негативний). Також має місце з'ясування необхідності психологічного комфорту учня початкової школи, якщо він використовує навички ЕІ.

Ляльковий театр створює умови для розвитку позитивних емоцій, їх гармонійного прояву в зовнішніх відносинах і, головне, структурує внутрішній світ дитини без душевного сум'яття, витрат енергії на внутрішню психологічну боротьбу зі своїми страхами.

Діяльність театру ляльок полягає не лише у виконанні різноманітних ролей, вивченні текстів, гнучкості голосу та інтонації, розвитку рухливості пальчиків та кистей рук, а й у творчій діяльності щодо створення ляльок. Молодші учні дошива-

ють лялькам рукавички (щоб зручно було керувати ними), оживляють їх, домайструють очі та ротика, виготовляють у разі потреби волосся, формують зачіску, одягають у належний одяг тощо. Учасники лялькового театру створюють іграшки великих розмірів із картону (розмальовують їх, оздоблюють технологічними прикрасами, виліплюють із пластиліну елементи одягу чи аксесуари), маленьких – із кольорового паперу, картону, фоамерану, повітряного пластиліну. Також молодші учні виготовляють реквізити до вистави: дерев'яні будиночки, тин із паперової соломки, дерева (матеріали були вказані вище), в'яжуть квіти, травичку, грибочки з ниток тощо. Театральну ширму та задник (змінний) молодші школярі створювали разом зі своїм учителем.

Окрім занять образотворчого та технологічного спрямування, молодші учні мають виконувати завдання, поставлені в п'єсі. Важливим є вміння психологічно відчувати ляльку, бо вона без виконавця – мертвий матеріал. Лише з його допомогою герої казки оживає та здатний творити диво, впливаючи на слухача. Не слід тиснути на учня та вимагати швидкого перевтілення (характерного, тембрального, інтонаційного). Дитина має відчувати свого героя поступово, звикнути до нього, зрозуміти, що їй імпонує в ньому, що відштовхує. Аби мова ляльки була виразною, треба відпрацьовувати рухи, але найхарактерніші, лаконічні. Керівник театру корегує роботу виконавців, працює над багатогранністю мовлення.

Для розвитку мовленнєвих навичок діти виконують вправи «Заверши розмову», «Чомучка»; складають та інсценізують діалоги, казки та оповідання (фантазують самостійно); вивчають скоромовки, байки, поезії. Для формування виразної активності рук доцільними є вправи «Миємо руки», «Замок», «Піймав – не піймав»; пальчикова гімнастика: «Постукай», «Долоня – кулак – ребро долоні», «Кільце – ланцюг – щіпка» тощо. Ефективними є вправи з розвитку уваги, пам'яті, уваги: відгадай загадку (діти малюють відгадку); перекажіть казку (ма-

люють переказ казки); відгадай, хто покликав (дитина стає спиною до класу та відгадує); відгадай героя (на аркуші паперу, прикріпленому до спини дитини, хтось із однокласників малює персонажа, а їй необхідно впізнати його, відчувши контури від натиску олівця), вправи «Людські емоції», «Телефонна розмова».

До вистав діти малюють картини як тло, де розгортатиметься сюжет; музично оформлюють виставу, співають, передаючи емоції героя (смуток, радість, злість).

Особливості діяльності лялькового театру такі: лялька розташована на умовній підлозі; «ноги» приховані; погляд спрямований на глядача.

Молодші учні напружують соціальну поведінку ляльки у її руховій активності, надаючи виразності її характеру та образу, втілюючи власні внутрішні переживання в героя. У такий спосіб несвідомо відтворюють власні психологічні особливості та продовжують формувати індивідуальний психологічний досвід, проєкціонуючи його із власноруч створеної поведінки ляльки. Аналіз героя, діяльність замість нього допомагає молодшому школяреві критично мислити, працювати вибірково щодо привласнення або неприйняття його психологічних рис. Дитина, набуваючи широкого соціально-психологічного досвіду в рамках діяльності лялькового театру, більш усвідомлено аналізує свої вчинки, навчається контролювати себе в ситуаціях, де необхідно робити моральний вибір. Учень молодшого шкільного віку починає набувати етичної практики, культури поведінки відповідно до оточення та психоінтелектуальної гігієни щодо себе.

Висновки та перспективи дослідження.

Забезпечення описаних у публікації умов мистецької діяльності сприяє генеруванню ціннісних орієнтацій, емоційному розвитку, формуванню соціально-комунікативних навичок молодшого школяра, що дозволяє йому бути успішним у взаємодіях.

Унаслідок грамотної організації мистецької діяльності молодші школярі на-

бувають емоційного досвіду, здатності керування поведінкою, збагачують свій внутрішній світ, навчаються бути агентами в соціумі.

Особливості реалізації умов музичного мистецтва сприяють: формуванню загальнокультурної компетентності, ставлення до загальнолюдського досвіду; оволодінню знаннями з музичної грамоти; виробленню дикції та чистомовлення; розвитку емпатійності, уяви та мислення.

Образотворче мистецтво пропонує молодшому школяреві візуальний світ естетики, що поступово стає його внутрішньою сутністю; формує здорову моральну основу, повагу до праці, гуманне ставлення до навколишнього світу, бажання досягнути філософію буття та пізнати свій мікросвіт. Особистість, що міркує деталізовано та емоційно, спроможна поводитися етично на основі глибоких моральних принципів.

Організація діяльності лялькового театру надає можливість учневі набути соціально-психологічного досвіду, усвідомлено аналізувати власні вчинки, здійснювати моральний вибір, формувати емоційний ін-

телект, соціально-комунікативні навички, здійснювати психоінтелектуальну гігієну щодо себе.

Уплив музичного, образотворчого та театрального мистецтв на особистість молодшого школяра має тотальний характер. Мистецтво, окрім перелічених прерогатив, виконує психологічно-лікувальну функцію щодо особистості молодшого школяра, усуваючи загрозу виникнення в нього деструктивної поведінки.

Проведений педагогічний аналіз впливу засобів музичного, образотворчого, театрального мистецтв на особистість, що належить до категорії молодшого шкільного віку, не претендує на остаточне розв'язання проблеми успішного формування молодшого школяра в умовах мистецької діяльності, адже в публікації висвітлено процес та результати виховання учнів зі збереженими інтелектуальними здібностями.

Перспективою дослідження вбачаємо тему перевиховання педагогічно занедбаних дітей за допомогою практичної мистецької роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенеш Г. Психологія: довід.: пер. з нім. / Бенеш Г. – Київ : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. / М. Й. Варій. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
4. Гудінг Д., Ленокс Дж. Людина та її світогляд: для чого ми живемо, і яке наше місце у світі. (Т.1) / М. А. Жукалюк (ред.). – Львів : МФБ, 2008. – 416 с.
5. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво у школі. 1–7 клас: навч. посіб. / О. Ковальов. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 144 с.
6. Кулікова С. В. Структурні компоненти творчого розвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва / С. В. Кулікова // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – № 192. – 2021. – С. 88–91. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-192-88-91
7. Масол Л. М. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1–2 класах на засадах компетентнісного підходу» / Л. М. Масол. – Київ : Генеза, 2019. – 208 с.
8. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / 2016. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
9. Половіна О. Дитина у світі мистецтва: впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / О. Половіна // Дошкільне виховання. – № 2. – 2021. –

С. 3–8.

10. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

11. Скорик Т. В. Соціалізація особистості засобами музичного мистецтва / Т. В. Скорик // Сталий розвиток у соціальному вимірі: глобальним проблемам – локальні рішення : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Чернігів : ЧДТУ. – 2012. – С. 28–32. – Режим доступу: erpub.chnpri.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1237

12. Цимбал-Слатвінська С. В., Козій О. М. / Розвиток мовлення засобами музичного мистецтва / С. В. Цимбал-Слатвінська, О. М. Козій // Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. – № 192. – 2021. – С. 23–26. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-192-23-26

13. Чекановська І. Формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: теорія і практика / І. Чекановська // Вересень. – №3 (90) – 2021. – С. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.03>

FORMATION OF JUNIOR PRIMARY SCHOOL STUDENT'S PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF ARTISTIC ACTIVITY

Bondarenko Victoria,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Theory and Methods of Preschool and Primary Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
v.bondarenko@moippo.mk.ua*

In the methodological article the reasons for possible loss of moral and ethical values of an individual are pointed out. The formula for the perception of the holistic picture of the world by a junior primary school student through art in accordance with the conceptual provisions of the New Ukrainian School is proposed. The role of emotions in the formation of a schoolchild is determined and the phenomenon of emotions as a value is emphasised, which is reflected in bioenergetic attractiveness of children, its cultural content and inner harmony. The possibilities of musical art in the process of development of: morally and psychologically valuable qualities of primary school students; musical subject knowledge (knowledge of musical literacy; diction and pronunciation; empathy, imagination, thinking) and general cultural competences; socialisation skills are presented. The peculiarities of the influence of fine arts on primary school students are revealed, which consist in the formation of: a healthy moral basis; respect for work; humane attitude towards the environment, nature and people; desire to comprehend the philosophy of being; knowledge of their inner world; the necessary competences to generate their world view. The role of puppet theatre in the process of education of moral and ethical qualities, speaking and social skills; formation of emotional intelligence, psycho-intellectual hygiene of primary school students is analysed. The peculiarities of using musical, visual, and theatrical arts in accordance with the activity approach are determined. The logic of the formation of the value orientations of a primary school student's personality in the conditions of artistic activity is highlighted. The art-therapeutic value of the synthesis of the fine arts, music, puppet theatre in the development and maturation of the personality of the junior primary school student is emphasised.

Keywords: *artistic activity; development of primary school students; emotions; fine arts; music; puppet theatre; value orientations.*

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2009). *Psykhologichni dzherela vykhovnoi maisternosti* [Psychological sources of educational skill]. Kyiv: Akademvydav (ukr).
2. Benesh, H. (2007). *Psykhologhiia* [Philosophy]. Kyiv: Znannia-Pres (ukr).
3. Chekanovska, I. (2021). Formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly: teoriia i praktyka [Formation of emotional intelligence in primary school students: theory and practice]. *Veresen*, 3, 34–44. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.03> (ukr).
4. Hudinh, D. & Lenoks, Dzh. (2008). *Liudyna ta yii svitohliad: dlia choho my zhyvemo, i yake nashe mistse u sviti* [Man and his worldview: what we live for, and what is our place in the world]. (T.1). M. A. Zhukaliuk (Ed.). Lviv: MFB (ukr).
5. Kovalov, O. (2006). *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo u shkoli. 1–7 klas.* [Decorative and applied art at school. Grade 1–7]. Sumy: VTD «Universytetska knyha» (ukr).
6. Kulikova, S. V. (2021). Strukturni komponenty tvorchoho rozvytku maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Structural components of the creative development of the future music teacher]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky*, 192, 88–91. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-192-88-91 (ukr).
7. Masol, L. M. (2019). *Navchalno-metodychnyi posibnyk «Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Mystetstvo» u 1–2 klasakh na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu»* [Educational and methodological manual «New Ukrainian school: teaching method of the integrated course «Art» in grades 1–2 based on the competence approach»]. Kyiv: Heneza (ukr).
8. New Ukrainian school: conceptual foundations of secondary school reform. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (ukr).
9. Polovina, O. (2021). *Dytyna u sviti mystetstva: vprovadzhuemo Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)* [A child in the world of art: implementing the basic component of preschool education (new edition)]. *Doshkilne vykhovannia*, 2, 3–8 (ukr).
10. Rudnytska, O. P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska* [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan (ukr).
11. Skoryk, T. V. (2012). Sotsializatsiia osobystosti zasobamy muzychnoho mystetstva. Stalyi rozvytok u sotsialnomu vymiri: hlobalnym problemam – lokalni rishennia [Socialization of personality by means of musical art. Sustainable development in the social dimension: global problems – local solutions]. Chernihiv: ChDTU, 28–32. Retrieved from: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1237 (ukr).
12. Tsymbal-Slatvinska, S. V. & Kozii, O. M. (2021). Rozvytok movlennia zasobamy muzychnoho mystetstva [Development of speech by means of musical art]. *Seriia: Pedagogichni nauky*, 192, 23–26. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-192-23-26 (ukr).
13. Varii, M. Y. (2008). *Psykhologhiia osobystosti* [Philosophy of personality]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury (ukr).